

मुंबई येथील उच्च न्यायालयात
साधारण मूळ नागरी अधिकार क्षेत्र

पारशी खटला क्रमांक 20 ऑफ 2013 मधील
अपील क्रमांक 311 ऑफ 2014

आर्मिन आर. पंथकी,
पारशी, भारतीय रहिवासी
सी ब्लॉक, दुसरा मजला, भिवंडीवाला... अपीलकर्ता (मूळ प्रतिवादी)
टेरेस, रूम नंबर ४९-५२, जे.एस.एस.रोड,
धोबी तलाव, मुंबई - ४०० ००२.५

~ विरुद्ध ~

रोहिंटन पंथकी,
वय ५३ वर्षे, व्यवसाय : निवृत्त, पारशी, भारतीय निवासी,
सध्या अथॉर्नन बोर्डिंग मदरेसा, फाइव्ह गार्डन, (दादर, मुंबई - ४०० ०१४)
....प्रतिवादी (मूळ वादी)

सुश्री झिनोबिया शापूर इराणी, सोबत प्रशांत टिकारे - अपिलार्थीकरिता

सुश्री सनोबेर नानावटी सोबत अग्रेल कार्निवरो, गायत्री साठे i / b मेसर्स मुल्ला नाद
मुल्ला अँड क्रेजीओ ब्लण्ट अँड कॅरोइ. - हस्तक्षेपक (पारशी पंचायत करिता)

संदर्भ - जमशीद के. मास्टर वकील

अभिजित सरवटे, अॅड.

अॅटी कमिशन प्रेसॅट - सुश्री तौबन एफ. इराणी, सोबत दिशा शेटी

कोरम : एम.एस.सोनक, बी.पी. कुलाबावाला &

आर.आय. छागला, जे.जे. जे.

राखीव दिनांक : २५ सप्टेंबर २०२४ रोजी

निकाल : २१ नोव्हेंबर २०२४

निर्णय :-

1. पक्षकारांचे विद्वान वकील यांना ऐकले.
2. हा संदर्भ २०१४ च्या अपील क्रमांक ३११ मध्ये येतो, ज्यामध्ये विद्वान पारशी मुख्य महानगर न्यायालय, मुंबई (माननीय न्यायमूर्ती जी. एस. पटेल) यांनी २०१३ च्या पारशी खटला क्रमांक २० मध्ये दिलेल्या ३ एप्रिल २०१४ च्या आदेशाला आव्हान दिले आहे. 3 एप्रिल 2014 च्या आदेशाद्वारे, पटेल जे यांनी असे म्हटले आहे की पारशी विवाह आणि घटस्फोट कायदा, 1936 ("पीएमडीए") अंतर्गत, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, 1908 ("सीपीसी") च्या आदेश XVIII नियम 4 ("सीपीसी") नुसार कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदविण्याचे निर्देश किंवा परवानगी देण्यापासून न्यायालयाला कोणताही अधिकार वापरण्यास मनाई करणारी कोणतीही गोष्ट नाही.
3. पटेल जे यांच्या आदेशाविरोधात २०१४ च्या अपील क्रमांक ३११ मध्ये ३१ जुलै २०१४ च्या आदेशाद्वारे मोहित एस शहा, सी. जे. आणि एम. एस. सोनक जे यांच्या खंडपीठाने खालील संदर्भ आदेश दिले.

कोरम : मोहित एस. शहा, सी. जे. आणि एम. एस. सोनक, जे.

अंतिम निवारणासाठी नोटीस, ५ सप्टेंबर 2014 ला परतावा. या अपिलात उपस्थित केलेल्या प्रश्नांचे महत्त्व लक्षात घेता, हे अपील पूर्ण पीठासमोर सुनावणीसाठी ठेवले जाईल. कनिष्ठ न्यायालयासमोरील कारवाईला आम्ही अंतरिम स्थगिती देत नाही, असे स्पष्ट करण्यात आले आहे.

4. त्यानुसार पीएमडीए योजनेतील तरतुदींमधील काही गोष्टींमुळे पारशी वैवाहिक खटले आणि कार्यवाही हाताळणाऱ्या न्यायालयांना वेळोवेळी सुधारित सीपीसी, १९०८ मधील तरतुदींचा आधार घेऊन कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदविण्याचे निर्देश किंवा परवानगी देण्याचा अधिकार आहे का, असा प्रश्न उपस्थित होतो.
5. सुश्री सनोबर नानावटी, सुश्री झेनोबिया इराणी आणि श्री जमशेद मास्तर यांनी युक्तिवाद केला की, पीएमडीएअंतर्गत खटले किंवा कार्यवाहीतील पुरावे कोणत्याही परिस्थितीत प्रतिनिधींच्या (ज्युरी सदस्यांच्या) उपस्थितीत न्यायालयासमोर नोंदवले गेले पाहिजेत. कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदवण्याचे निर्देश किंवा परवानगी देण्याचा न्यायालयाचा अधिकार पूर्णपणे हिरावलेला आहे, असा युक्तिवाद त्यांनी केला.
6. सरवटे म्हणाले की, कोर्ट कमिशनरसमोर साक्ष नोंदविण्यासाठी कोणतेही स्पष्ट किंवा अंतर्निहित बंधन नाही. त्यानुसार त्यांनी पटेल जे यांच्या ३ एप्रिल २०१४ च्या आदेशाचा बचाव त्यामध्ये प्रतिबिंबित झालेल्या युक्तिवादाच्या आधारे आणि पुढील काही युक्तिवाद व पूर्व उदाहरणांच्या आधारे केला.
7. तौबोन इराणी यांनी कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदवण्याचे निर्देश किंवा परवानगी देण्याच्या न्यायालयाच्या विवेकाधिकारापासून पूर्णपणे वंचित राहावे, अशी विनंती केली नाही. मात्र, प्रतिनिधींच्या उपस्थितीत न्यायालयात पुरावे नोंदविणे हा नियम असला पाहिजे आणि कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदविणे हा अपवादच असला पाहिजे, असा युक्तिवाद त्यांनी केला. विवेकबुद्धीचा काटकसरीने वापर केला पाहिजे आणि

कोणताही पुरावा कोर्ट कमिशनरसमोर नोंदवण्यास किंवा परवानगी देण्यापूर्वी पुरेसे संरक्षण प्रदान केले पाहिजे, असे त्या म्हणाल्या.

8. कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदवण्याचे निर्देश किंवा परवानगी देण्याचा न्यायालयाला अधिकार नाही, या त्यांच्या युक्तिवादाच्या समर्थनार्थ नानावटी, सुश्री झेनोबिया इराणी आणि मास्टर यांनी सांगितले की, पीएमडीए हा एक विशेष कायदा सीपीसी या सामान्य कायद्यापेक्षा प्रबळ असेल. त्यांनी सांगितले की पीएमडीएचे कलम 45, ज्याच्या आधारे सीपीसी लागू करण्याचा प्रयत्न केला जातो, तो केवळ तोपर्यंत लागू होतो जोपर्यंत सीपीसीच्या तरतुदी स्पष्टपणे किंवा आवश्यक अर्थाने वगळल्या जात नाहीत. त्यांनी सादर केले की कलम 45 हे "कायद्याचे" उदाहरण आहे आणि म्हणूनच, पीएमडीए लागू होण्याच्या तारखेला, म्हणजे 23 एप्रिल 1936 रोजी सीपीसीच्या तरतुदींपैकी केवळ अशा तरतुदी लागू होतील, सीपीसीमध्ये 1976 किंवा 2002 च्या सुधारणांद्वारे सादर केलेल्या तरतुदी लागू होणार नाहीत.

9. पारशी वैवाहिक खटला किंवा खटल्यातील वस्तुस्थितीवर प्रतिनिधी अंतिम मध्यस्थ असल्याने साक्षीदारांचे वर्तन पाहण्यासाठी त्यांच्यासमोर पुरावे नोंदविणे महत्त्वाचे आहे, असा युक्तिवाद विद्वान वकिलांनी केला. शिवाय पारशी सूट इन कॅमेरा ऐकायला हवेत, छापून किंवा प्रकाशित व्हायला नकोत. न्यायालयाच्या आयुक्तांसमोर पुरावे नोंदवण्याचे निर्देश किंवा परवानगी दिल्यास या महत्त्वाच्या गरजा पूर्ण केल्या जाणार नाहीत? त्यानुसार, पीएमडीए अंतर्गत या विशेष तरतुदी किंवा वैशिष्ट्ये, एकतर स्पष्टपणे किंवा कोणत्याही परिस्थितीत, कोर्ट आयुक्तांसमोर पुरावे नोंदविण्याची परवानगी देणारी सीपीसी तरतुदी वगळतात.

10. इराणी, नानावटी आणि मास्टर यांनी कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदवण्यात येणाऱ्या अडचणींचा उल्लेख केला. कोर्ट कमिशनर हरकतींवर निर्णय देऊ शकत नाहीत

किंवा साक्षीदारांना फितूर घोषित करू शकत नाहीत, असा युक्तिवाद त्यांनी केला. न्यायालयाच्या परवानगीने किंवा त्याशिवाय न्यायालय आयुक्त साक्षीदारांची चौकशी करू शकत नाहीत, असा युक्तिवाद त्यांनी केला. या सगळ्यामुळे यासंदर्भातील नवीन आणि जुन्या पुरावा कायद्यातील तरतुदी अयोग्य ठरतील, असा युक्तिवाद त्यांनी केला. न्यायालयाप्रमाणे कोर्ट कमिशनरचे उलटतपासणीच्या लांबीवर कोणतेही नियंत्रण नाही आणि हरकतींवर निर्णय देण्याचा अधिकार नसल्याने कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदविणे वेळखाऊ असल्याचे त्यांच्या अनुभवातून दिसून आले आहे, असे त्यांनी नमूद केले. या सर्व कारणांमुळे पीएमडीएअंतर्गत खटले किंवा कार्यवाहीमध्ये कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदविण्याचे निर्देश किंवा परवानगी देऊ नये, असा युक्तिवाद त्यांनी केला.

11. सरवटे यांनी आधी नमूद केल्याप्रमाणे प्रामुख्याने पटेल जे यांच्या ३ एप्रिल २०१४ च्या आदेशातील युक्तिवादाचा आधार घेतला. ते म्हणाले की, पीएमडीएच्या तरतुदींमध्ये सीपीसीच्या आदेश XXVI किंवा त्याशिवाय सीपीसीच्या आदेश XVIII नियम 4 मधील तरतुदी वगळण्याचे सुचविण्यासारखे काहीही नाही. पीएमडीएअंतर्गत वैवाहिक प्रकरणे जलद गतीने आणि कार्यक्षमतेने निकाली काढायची असतील तर प्रगत तंत्रज्ञान आणि न्यायालयीन कार्यक्षमतेचे मोठे उद्दिष्ट कधीही दुर्लक्षित केले जाऊ शकत नाही, असे ते म्हणाले.

12. प्रतिस्पर्धी वाद आता आमच्या निर्धारारवर अवलंबून आहेत.

13. सुरुवातीलाच आपल्याला हे स्पष्ट करणे आवश्यक आहे की या संदर्भात, आम्हाला फक्त या मुद्द्याशी संबंधित आहे की पीएमडीए अंतर्गत न्यायालये कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावाची नोंद ठेवण्याचे निर्देश किंवा परवानगी देण्याच्या त्यांच्या विवेकाचा वापर करण्यापासून पूर्णपणे वंचित आहेत की नाही. जर शेवटी असे मानले

गेले की न्यायालये असा विवेक राखून ठेवतात किंवा पीएमडीएच्या तरतुदी किंवा योजनेत असे काहीही नाही जे न्यायालयांना अशा विवेकाधिकारापासून वंचित ठेवते, तर अशा विवेकाचा वापर एखाद्या विशिष्ट प्रकरणात अजिबात केला जावा की नाही किंवा ज्या अटी आणि शर्तीच्या अधीन राहून असा विवेक वापरला जाऊ शकतो, हे असे मुद्दे आहेत जे या संदर्भात आमच्या विचारार्थ येत नाहीत. विवेकबुद्धी कायम ठेवल्यास केस-टू-केस आधारावर संबंधित अनेक घटकांचा विचार करून विवेकबुद्धीचा काटकसरीने वापर करावा लागेल.

14. नानावटी, इराणी आणि मास्टर यांच्या युक्तिवादांची ढोबळमानाने दोन विभागांत विभागणी करता येईल. पहिला, जिथे त्यांनी विनंती केली की कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदविण्याचे निर्देश किंवा परवानगी देण्याच्या न्यायालयाच्या विवेकापासून पूर्णपणे वंचित रहावे; आणि दुसरं, जिथे त्यांनी पीएमडीए अंतर्गत खटले आणि कार्यवाहीमध्ये कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदविण्याचा विवेक का वापरला जाऊ नये याची अनेक कारणे सांगितली. या संदर्भात त्यांच्या युक्तिवादाच्या दुसऱ्या भागाचे सविस्तर उत्तर देण्याची गरज नाही कारण जर आपण असा निष्कर्ष काढला की असा विवेक न्यायालयाकडे आहे, तर अशा विवेकाचा वापर अशा प्रकरणांना आणि परिस्थितीला विचित्र असलेल्या अनेक घटकांवर अवलंबून असेल.

15. म्हणूनच, या संदर्भात, आम्हाला चिंता आहे की पारशी वैवाहिक न्यायालयाने पीएमडीए अंतर्गत खटले आणि कार्यवाहीत कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदविण्याचे निर्देश किंवा परवानगी देण्यास काही स्पष्ट किंवा अंतर्निहित अडथळा आहे की नाही.

16. वरील मुद्द्याचा अभ्यास करताना पीएमडीएमधील ठळक वैशिष्ट्ये आणि वैशिष्ट्यांचा संदर्भ आवश्यक आहे, ज्याच्या आधारे न्यायालय आयुक्तांसमोर पुरावे नोंदविण्याचे निर्देश किंवा परवानगी देण्याचा न्यायालयाचा अधिकार पूर्णपणे काढून

टाकण्यात यावा, अशी विनंती करण्यात आली. वास्तविक तरतुदी पटेल जे यांच्या ३ एप्रिल २०१४ च्या आदेशात उद्धृत केल्या आहेत. त्यामुळे गरज पडल्याशिवाय पुन्हा एकदा या मतात त्या तरतुदी उद्धृत करण्याचा आमचा प्रस्ताव नाही.

17. पीएमडीए २३ एप्रिल १९३६ रोजी लागू झाला. पारशी ंमधील विवाह आणि घटस्फोटासंदर्भातील कायद्यात सुधारणा करणारा हा कायदा आहे. पीएमडीए प्रामुख्याने पारशींमधील विवाह आणि घटस्फोटांशी संबंधित आहे आणि कलकत्ता, मद्रास, मुंबई आणि इतर ठिकाणी सरकारला योग्य वाटेल त्याप्रमाणे पारशी वैवाहिक न्यायालयांची स्थापना आणि स्थापना करण्याची तरतूद करते.

18. कलम १८ ते २९ चा समावेश असलेला अध्याय तिसरा पारशी वैवाहिक न्यायालयांशी संबंधित आहे. कलम १८ मध्ये पीएमडीएअंतर्गत विशेष न्यायालये स्थापन करण्याची तरतूद आहे. कलम १९ मध्ये इतर गोष्टींबरोबरच अशी तरतूद आहे की, उच्च न्यायालयाचे मुख्य न्यायाधीश किंवा त्याच न्यायालयाचे इतर न्यायाधीश, जसे मुख्य न्यायाधीश वेळोवेळी नियुक्त करतील, अशा वैवाहिक न्यायालयाचे न्यायाधीश असतील आणि खटल्यात.

या अधिनियमांतर्गत प्रकरणांपैकी त्याला पाच अपवाद वगळता प्रतिनिधी मदतीला असतील,

- (1) मध्यस्थी/ अंतरिम अर्ज आणि कार्यवाही.
- (2) पोटगी आणि देखभाल, कायमस्वरूपी तसेच प्रलंबित दोन्ही;
- (3) मुलांचा ताबा, देखभाल आणि शिक्षण; आणि
- (4) खटल्यांची नियमित सुनावणी वगळता इतर सर्व प्रकरणे व कार्यवाही.

19. पीएमडीएच्या कलम 30 ते 48 चा समावेश असलेल्या अध्याय 4 मध्ये "वैवाहिक खटले" संबंधित आहेत आणि त्यात खटले किंवा अमान्यता, अंमलबजावणी, घटस्फोट, पुनर्वसन, पोटगी, देखभाल आणि संयुक्त मालमत्तेची विल्हेवाट लावण्याच्या तरतुदींचा समावेश आहे. कलम 32 घटस्फोटाच्या आधाराशी संबंधित आहे, तर कलम 32-बी परस्पर संमतीने घटस्फोट घेण्याशी संबंधित आहे.

20. चौथ्या अध्यायाचा भाग असलेल्या कलम ४३ मध्ये अशी तरतूद आहे की, खटले इन कॅमेरा चालवले जातील. कलम 44 मध्ये अशी तरतूद आहे की कलम 19 किंवा कलम 20 मध्ये काहीही असले तरी, जेथे पारशी वैवाहिक न्यायालयात खटल्याच्या बाबतीत, संपूर्ण कामकाजात कमीतकमी तीन प्रतिनिधी उपस्थित राहिले असतील, तर इतर प्रतिनिधींच्या कोणत्याही भागादरम्यान गैरहजर राहण्याच्या कारणास्तव खटला अवैध ठरणार नाही.

21. कलम 45, 46 आणि 47 देखील अध्याय IV चा एक भाग आहेत. पीएमडीए. कलम ४५ मध्ये अशी तरतूद करण्यात आली आहे की, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ मधील तरतुदी, या कायद्यांतर्गत सुरू असलेल्या खटल्यांमधील कार्यवाहीला लागू होतील, ज्यात अंमलबजावणीतील कार्यवाही आणि डिक्रीनंतरचे आदेश यांचा समावेश आहे. कलम ४६ मध्ये अशी तरतूद आहे की पीएमडीएअंतर्गत खटल्यांमध्ये कायदा आणि प्रक्रियेचे सर्व प्रश्न पीठासीन न्यायाधीश ठरवतील, परंतु वस्तुस्थितीवरील निर्णय हा बहुसंख्य प्रतिनिधींचा निर्णय असेल ज्यांच्यासमोर खटला चालविला जाईल. परंतु, जेथे अशा प्रतिनिधींची मतांमध्ये समान विभागणी असेल, तेथे वस्तुस्थितीचा निर्णय पीठासीन न्यायाधीशांचा असेल.

22. कलम ४७ मध्ये वैवाहिक न्यायालयाचा निर्णय कायद्याच्या बळावर असलेल्या एखाद्या कायद्याच्या किंवा वापराच्या विरुद्ध आहे किंवा खटल्याच्या प्रक्रियेत किंवा

तपासात दोष नावाची भरीव त्रुटी आहे, ज्यामुळे गुणवत्तेच्या आधारे खटल्याच्या निर्णयात त्रुटी किंवा दोष निर्माण झाला असेल, या कारणास्तव उच्च न्यायालयात अपील करण्याची तरतूद आहे, आणि दुसऱ्या कोणत्याही मुद्द्यावर नाही.

23. मिन् रुस्तमजी श्रॉफ अँड ओआरएस विरुद्ध भारत सरकार 2005 (4) Bom Case Reporter 147 या खटल्यात पीएमडीएच्या कलम 19 (बी) मधील "नियमित सुनावणी" या शब्दाचा अर्थ केवळ खटला आहे आणि उदाहरणार्थ, परस्पर संमतीने घटस्फोटासाठी खटला नाही, असे या न्यायालयाने म्हटले आहे. प्रतिनिधींनी ठरवून दिलेल्या वस्तुस्थितीच्या प्रश्नावर पारशी वैवाहिक न्यायालयांच्या निर्णयाविरुद्ध अपील केले जात नाही, असे काही निर्णयांचे मत आहे. पटेल जे यांच्या ३ एप्रिल २०१४ च्या आदेशातही असे नमूद केले आहे की, पीएमडीएअंतर्गत प्रतिनिधींचा वस्तुस्थितीवरील निर्णय अंतिम असतो आणि त्या निर्णयातून कोणतेही अपील केले जात नाही.

24. पीएमडीएच्या कलम ४५ मध्ये अशी तरतूद आहे की सीपीसी पीएमडीए अंतर्गत स्थापित खटल्यांच्या कार्यवाहीवर लागू करेल, ज्यात अंमलबजावणीतील कार्यवाही आणि डिक्रीनंतरचे आदेश यांचा समावेश आहे. वापरलेला शब्द "करेल" आहे आणि आम्ही पटेल जे यांच्याशी सहमत आहोत. हा शब्द जनादेश सुचवतो असा युक्तिवाद. प्रत्येक प्रकारातील दिवाणी खटल्यांमध्ये काही प्रक्रियात्मक एकवाक्यता आणण्याचा विधिमंडळाचा हेतू होता.

25. तरीही पीएमडीएच्या कलम ४५ मधील 'शक्य तोपर्यंत' या वाक्याचा आधार घेऊन युक्तिवाद करण्यात आला. या मतात चर्चा केल्याप्रमाणे, हे वाक्य केवळ असे सूचित करते की सीपीसीच्या तरतुदी लागू होऊ शकत नाहीत जेथे अशा तरतुदी पीएमडीएच्या विशिष्ट तरतुदी किंवा पीएमडीएच्या योजनेद्वारे स्पष्टपणे किंवा आवश्यक अर्थाने वगळल्या गेल्या आहेत असे म्हटले जाऊ शकते. उदाहरणार्थ, सीपीसी अंतर्गत,

अपील सामान्यतः तथ्य आणि कायद्यावर अवलंबून असते . तथापि, पीएमडीएच्या कलम ४७ मधील विशिष्ट तरतुदींचा विचार करता , या कलमांतर्गत तथ्यांवरील प्रतिनिधींच्या निर्णयाविरुद्ध अपील केले जाणार नाही. त्यामुळे अपिलीय न्यायालयाचे अधिकार निश्चित करणाऱ्या सीपीसीच्या तरतुदी वगळल्या जातील किंवा लागू होणार नाहीत. तथापि, पीएमडीएमध्ये अशा काही तरतुदी आहेत ज्या स्पष्टपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे सीपीसीमधील तरतुदींचा वापर कोर्ट कमिशनरसमोर पुराव्याची नोंद ठेवण्याचे निर्देश किंवा परवानगी देण्यासाठी वगळतात, हा युक्तिवाद स्वीकारला जाऊ शकत नाही.

26. पटेल जे यांच्या ३ एप्रिल २०१४ च्या आदेशात नमूद केले आहे आणि आम्ही पूर्णपणे सहमत आहोत, की प्रतिनिधी असणे आणि त्यांना पीठासीन न्यायाधीशांना मदत करणे आवश्यक आहे जे विशिष्ट खटल्याची प्रक्रिया सुचविते आणि इतर सर्व प्रकरणे वगळण्यासाठी केवळ त्याचे पालन केले पाहिजे. प्रतिनिधींचा निर्णय, वस्तुस्थितीवर, अपीलात अभेद्य असू शकतो , परंतु तरीही, प्रतिनिधी केवळ न्यायाधीशांना मदत करण्यासाठी असतात, स्वतः या प्रकरणाचा पूर्णपणे निर्णय घेण्यासाठी नसतात. "मदत" या शब्दाचा अर्थ त्याच्या सामान्य व्याकरणिक अर्थाने घेतला पाहिजे, ज्याचा अर्थ केवळ मदत करणे किंवा मदत करणे असा आहे. न्यायालयाच्या निर्णयासाठी प्रतिनिधी न्यायाधीशांना अंतिम निर्णय सादर करतात, असे सुचविणे निश्चितच वाचले जाऊ शकत नाही. प्रतिनिधींच्या निकालाने खटला संपत नाही, तर न्यायाधीशांचा निर्णय संपतो आणि त्यातच फरक दडलेला असतो.

27. पीएमडीएअंतर्गत होणाऱ्या खटल्यात प्रतिनिधींची भूमिका महत्त्वाची असते. तथापि, कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदविण्याचे निर्देश देऊन किंवा परवानगी देऊन, प्रतिनिधींची भूमिका इतकी कमी किंवा पातळ केली जाईल की सीपीसीच्या आदेश XVIII नियम 4 मधील तरतुदी किंवा पीएमडीए अंतर्गत खटले आणि कार्यवाहीसाठी

सीपीसीच्या आदेश XXVI मधील तरतुदी वगळल्या जातील असे नाही. पटेल जे यांनी 3 एप्रिल 2014 च्या आपल्या आदेशात नमूद केल्याप्रमाणे, विवेकाचा वापर करताना, प्रतिनिधींच्या भूमिकेशी लक्षणीय तडजोड होऊ नये म्हणून न्यायालय पुरेसे संरक्षण प्रदान करू शकते.

28. कोर्ट कमिशनर्ससमोर पुराव्यांची नोंद करण्याची परवानगी देणाऱ्या प्रक्रियात्मक तरतुदींमध्ये मोठ्या प्रमाणात जनहित गुंतलेले आहे. यामुळे मोहिमेचे मोठे उद्दिष्ट साध्य होते आणि निष्पक्षतेच्या मूलभूत तत्वांशी तडजोड न करता न्यायालयीन कार्यक्षमता वाढते. त्यामुळे न्यायालयीन आयुक्तांसमोर पुराव्यांची नोंद ठेवण्याचे निर्देश देणे किंवा परवानगी देणे हे न्यायालये पूर्णपणे आपल्या विवेकबुद्धीपासून वंचित आहेत, अशी टोकाची भूमिका घेणे कौतुक करणारे नाही. कलम 18, 19, 43, 44 ते 47 मधील तरतुदींच्या रचनेमुळे पीएमडीए अंतर्गत खटले आणि कार्यवाहीला यासंदर्भात लागू असलेल्या सीपीसीच्या तरतुदी स्पष्ट किंवा अप्रत्यक्षपणे वगळल्या जाऊ शकत नाहीत.

29. सीपीसीच्या आदेश XVIII नियम 4 मध्ये अशी तरतूद आहे की प्रत्येक प्रकरणात, साक्षीदाराची सरतपासणी प्रतिज्ञापत्रावर असेल आणि त्याच्या प्रती त्याला पुराव्यासाठी बोलविणाऱ्या पक्षाद्वारे विरोधी पक्षाला पुरविल्या जातील. परंतु जेथे कागदपत्रे दाखल केली जातात आणि पक्षकार कागदपत्रांवर अवलंबून असतात, तेथे प्रतिज्ञापत्रासह दाखल केलेल्या अशा दस्तऐवजांचे पुरावे आणि ग्राह्यता न्यायालयाच्या आदेशांच्या अधीन असेल. मान्य आहे की, आदेश XVIII नियम 4 (1) तरतुदींनुसार, पारशी खटल्यांमध्ये सरतपासणी आणि पीएमडीएअंतर्गत कार्यवाही प्रतिज्ञापत्रावर आहे. नोंदीच्या प्रक्रियेबाबत सीपीसीच्या आदेश XVIII नियम 4 (1) च्या अंमलबजावणीवर कोणताही गंभीर आक्षेप घेण्यात आला नाही.

30. आदेश XVIII नियम 4(2) मध्ये अशी तरतूद आहे की उपस्थित साक्षीदाराचे पुरावे (उलटतपासणी आणि फेरतपासणी) प्रतिज्ञापत्राद्वारे न्यायालयात सादर केले गेले आहेत, ते न्यायालय किंवा त्याने नियुक्त केलेले आयुक्त घेतील. या उपनियमांतर्गत आयोग ाची नेमणूक करताना न्यायालय योग्य वाटेल अशा संबंधित बाबी विचारात घेण्याचा विचार करू शकते, अशी तरतूद या तरतुदीत करण्यात आली आहे. त्यामुळे न्यायालयात उलटतपासणी व फेरतपासणीचे निर्देश द्यायचे की परवानगी द्यायची किंवा आयुक्तांची नेमणूक करण्यापूर्वी करायची, याचा अधिकार न्यायालयाला आहे. समजा न्यायालय आयुक्त नेमण्याचा निर्णय घेईल. अशा वेळी न्यायालयाने "योग्य वाटेल अशा संबंधित घटकांचा" विचार केला पाहिजे. अशा प्रकारे, आवश्यक वाटल्यास, न्यायालय आयुक्तांसमोर पुरावे नोंदविण्याचे निर्देश किंवा परवानगी देण्यासाठी आपल्या विवेकाचा वापर करण्याचा निर्णय घेतल्यास न्यायालय विद्वान वकिलाने नमूद केलेल्या बहुतेक घटकांचा विचार करू शकते.

31. आदेश XVIII नियम 4(3) मध्ये अशी तरतूद आहे की न्यायालय किंवा आयुक्त, जसे असेल तसे न्यायाधीश किंवा आयुक्तांच्या उपस्थितीत लेखी किंवा यांत्रिकरित्या पुरावे नोंदवतील आणि जेथे आयुक्त असे पुरावे नोंदवतील, तेथे त्याने स्वाक्षरी केलेल्या आपल्या अहवालासह असे पुरावे नियुक्त करणाऱ्या न्यायालयाला लेखी स्वरूपात परत करावेत आणि त्याअंतर्गत घेतलेले पुरावे भाग बनतील खटल्याच्या नोंदीचा. आदेश XVIII नियम 4(4) मध्ये अशी तरतूद आहे की आयुक्त तपासणी दरम्यान कोणत्याही साक्षीदाराच्या वर्तनाच्या संदर्भात तथ्यपूर्ण वाटेल तसे अभिप्राय नोंदवू शकतात. परंतु आयुक्तांसमोर पुरावे नोंदविताना कोणताही आक्षेप नोंदविला जाईल आणि युक्तिवादाच्या टप्प्यावर न्यायालय निर्णय घेईल. जोपर्यंत न्यायालयाने लेखी स्वरूपात नोंदविण्याच्या कारणास्तव मुदतवाढ दिली नाही, तोपर्यंत आयोग जारी झाल्याच्या

तारखेपासून ६० दिवसांच्या आत आयोगाची नेमणूक करणाऱ्या न्यायालयाला अहवाल सादर करणे आयुक्तांना बंधनकारक आहे.

32. सालेम अँडव्होकेट्स असोसिएशन विरुद्ध युनियन ऑफ इंडिया (१) आणि (२) AIR 2003 SC 1819, AIR 2005 SC 3353 या खटल्यात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने स्पष्ट केले की, आयुक्तांची नेमणूक किंवा नियुक्ती न करण्याचा व्यापक अधिकार न्यायालयाला आहे. फसवणूक, प्रतिकृती, वादग्रस्त करारनामा, भागीदारीची कारवाई इत्यादी प्रश्नांशी संबंधित गुंतागुंतीच्या खटल्यांमध्ये, कौट उलटतपासणी स्वतः नोंदविण्यास प्राधान्य देऊ शकते, असे निरीक्षण न्यायालयाने नोंदवले. सालेम (२) प्रकरणात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने साक्षीदाराने साक्षीपेटीत कसे वागावे याबद्दल न्यायाधीशांच्या निरीक्षणापेक्षा न्यायालयीन वेळेला अधिक महत्त्व देण्याचे कायदेविषयक शहाणपण मान्य केले. कोणत्याही परिस्थितीत, आदेश XVIII नियम 4 (4) मध्ये आयुक्तांनी तपासणी दरम्यान कोणत्याही साक्षीदाराच्या वर्तनाच्या संदर्भात तथ्यात्मक वाटेल तसे अभिप्राय नोंदविण्याची तरतूद केली आहे.

33. सालेम (१) प्रकरणात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे की, आदेश XVIII नियम 4(2) अन्वये न्यायालयात नोंदविलेले सर्व पुरावे किंवा आयुक्तांनी नोंदवलेले सर्व पुरावे किंवा अंशतः आयुक्तांनी आणि अंशतः न्यायालयाद्वारे नोंदविलेले पुरावे यांचे निर्देश देण्याचा अधिकार न्यायालयाला आहे. तसेच, न्यायालयाने आदेश XVIII नियम 4(3) मध्ये "यांत्रिक" हा शब्द वापरण्याचा उल्लेख केला आणि असे म्हटले आहे की इलेक्ट्रॉनिक मीडिया, ऑडिओ किंवा व्हिडिओच्या सहाय्यानेदेखील पुरावे रेकॉर्ड केले जाऊ शकतात. खरे तर आयुक्त जेव्हा पुरावे नोंदवतात, तेव्हा नंतरच्या टप्प्यात कोणताही वाद होऊ नये म्हणून साक्षीदारांच्या जबाबाचे किमान ऑडिओ रेकॉर्डिंग असणे योग्य ठरेल, असे निरीक्षण न्यायालयाने नोंदवले.

34. सालेम प्रकरणात, असे मानले जाते की न्यायालयाने खटल्याची वस्तुस्थिती, आरोपांचे स्वरूप, पुराव्यांचे स्वरूप आणि साक्षीदाराची न्यायालयात किंवा त्याने नियुक्त केलेल्या आयुक्तांद्वारे तपासणी केली जाईल की नाही हे ठरविण्यासाठी विशिष्ट साक्षीदारांचे महत्त्व यावर आपले मन लागू केले पाहिजे. आदेश XVIII नियम 4(2) अन्वये मिळालेल्या अधिकाराचा वापर खटल्यातील वस्तुस्थिती आणि परिस्थिती लक्षात घेऊन काळजीपूर्वक करणे आवश्यक आहे. असे आदेश विवेकाधीन असल्याचे स्पष्ट करून साक्षीदारांची उलटतपासणी व फेरतपासणी नोंदविण्यासाठी आयुक्तांची नेमणूक करण्याच्या न्यायालयाच्या विवेकावर नियंत्रण ठेवणारे कठोर व जलद नियम तयार करण्याचे न्यायालयाने टाळले.

35. कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदवले जातात तेव्हा साक्षीदारांचे वर्तन पाहण्याच्या लाभापासून न्यायालय वंचित राहत असल्याचा युक्तिवाद माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने विचारात घेतला परंतु तो स्वीकारला गेला नाही. त्यासाठी लागणारा न्यायालयाचा वेळ वाचविण्यासाठी आयुक्तांनी पुरावे नोंदविण्याची तरतूद संहितेत दुरुस्ती करून विधिमंडळाच्या इच्छेला केवळ साक्षीदारांचे वर्तन पाहण्यापासून न्यायालय वंचित ठेवेल, या कारणास्तव पराभूत करता येणार नाही, असे न्यायालयाने म्हटले आहे. न्यायालयाने आदेश XVIII नियम 4 मधील तरतुदींचा संदर्भ देत आयुक्तांनी केलेल्या वर्तणुकीवरील निरीक्षणांचा फायदा होईल, असे मत व्यक्त केले.

36. सीपीसीच्या आदेश XXVI मध्ये साक्षीदारांची तपासणी करण्यासाठी आयोगाच्या मुद्द्याशी देखील संबंधित आहे. यात अशी तरतूद आहे की संहितेनुसार न्यायालयात उपस्थित राहण्यापासून सूट मिळालेल्या साक्षीदारांची तपासणी करण्यासाठी न्यायालय एक आयोग जारी करू शकते किंवा जे कोणत्याही आजाराने किंवा दुर्बलतेने ग्रस्त आहेत जे न्यायालयात उपस्थित राहण्यास असमर्थ आहेत. आपल्या कार्यक्षेत्रातील स्थानिक हद्दीबाहेरील व्यक्ती, ज्या व्यक्ती न्यायालयात चौकशी करणे आवश्यक आहे त्या

तारखेपूर्वी असे कार्यक्षेत्र सोडणार आहेत, न्यायालयाच्या मते सार्वजनिक सेवेला हानी न पोहोचवता उपस्थित राहू न शकणाऱ्या व्यक्ती इत्यादींना कमिशन देण्याच्या तरतुदी आहेत.

37. आदेश XXVI नियम 4 (A), ज्याचा मुख्य प्रभाव देण्यात आला आहे, अशी तरतूद आहे की न्यायाच्या हितासाठी किंवा खटल्याचा जलद निपटारा करण्यासाठी किंवा इतर कोणत्याही कारणास्तव, न्यायालय आपल्या कार्यक्षेत्राच्या स्थानिक हद्दीत राहणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीच्या तपासणीसाठी, चौकशीवर किंवा इतर कोणत्याही कारणास्तव कोणत्याही खटल्यात कमिशन जारी करू शकते आणि अशा प्रकारे नोंदवलेले पुरावे पुराव्यात वाचले जातील. आदेश XXVI नियम 5 न्यायालयाला अधिकार देतो की ज्या न्यायालयाला भारतांतर्गत नसलेल्या कोणत्याही ठिकाणी राहणाऱ्या व्यक्तीच्या तपासणीसाठी कमिशन जारी करण्यासाठी अर्ज केला जातो अशा व्यक्तीचा पुरावा आवश्यक असल्याचे समाधान झाल्यावर न्यायालय असे आयोग किंवा विनंतीपत्र जारी करू शकते.

38. प्रतिनिधींच्या उपस्थितीत साक्षीदारांना न्यायालयासमोर साक्ष देणे शक्य किंवा व्यवहार्य नसते अशा विविध परिस्थिती असू शकतात. न्यायालय कोणत्याही परिस्थितीत कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदविण्याचे निर्देश देऊ शकत नाही किंवा परवानगी देऊ शकत नाही, अशी टोकाची भूमिका घेणे सार्वजनिक हिताचे किंवा पीएमडीएअंतर्गत खटला किंवा कार्यवाही जलद, निष्पक्ष आणि कार्यक्षम पणे चालविणे हिताचे ठरणार नाही. जुन्या किंवा दुर्बल साक्षीदारांचे महत्त्वपूर्ण पुरावे सोडून द्यावे लागू शकतात कारण असे साक्षीदार न्यायालयात उपस्थित राहू शकणार नाहीत. परदेशात किंवा न्यायालयाच्या स्थानिक अधिकारक्षेत्राच्या मर्यादेपलीकडे राहणाऱ्या साक्षीदारांचे पुरावेही विसर्जित करावे लागतील, कारण अशा प्रक्रियेत येणाऱ्या व्यावहारिक अडचणी आणि खर्च लक्षात घेता.

39. विद्वान वकिलांनी व्यक्त केलेल्या समस्या नेहमीच तपासल्या जाऊ शकतात आणि जर ते खरे आढळले तर योग्य सुरक्षा प्रदान करून आणि खटल्याच्या विशिष्ट तथ्ये आणि परिस्थितीमध्ये विवेकाचा वापर करून त्यांचे निराकरण केले जाऊ शकते. तथापि, जर न्यायालयाला विवेकाचा वापर करण्याच्या अधिकारापासून वंचित केले गेले, तर न्यायालयातील विवेकाधिकार स्वीकारण्यापेक्षा किंवा टिकवून ठेवण्यापेक्षा तुलनात्मक गैरप्रकार आणि अनास्था खूप मोठी असेल. शेवटी, पीएमडीएच्या कलम ४६ मध्ये ही तरतूद आहे की कायदा आणि प्रक्रियेचे सर्व प्रश्न न्यायाधीशांनी ठरवावे, प्रतिनिधींनी नव्हे, जे केवळ न्यायाधीशांना मदत करण्यासाठी किंवा मदत करण्यासाठी असतात, वस्तुस्थितीच्या प्रश्नावर निर्णय घेण्यात असतात.

40. दिलेल्या प्रकरणात, प्रतिनिधींना पुरावे नोंदविण्यास उपस्थित राहण्याची किंवा व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग आणि उपलब्ध किंवा योग्य असलेल्या इतर तांत्रिक सुविधांद्वारे कोर्ट आयुक्तांसमोर अशा पुराव्यांची नोंद पाहण्याची परवानगी देणारे योग्य आदेश नेहमीच दिले जाऊ शकतात. कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदविण्यात प्रतिनिधींना सहभागी करून घेण्यासाठी दिलेल्या प्रकरणातील वस्तुस्थिती आणि परिस्थितीनुसार योग्य ते आदेश दिले जाऊ शकतात.

41. योग्य अटी व शर्तीच्या अधीन राहून विवेकाचा वापर करणे आणि विवेकाचा वापर करणे या सर्व बाबी आहेत. तथापि, वकिलांनी व्यक्त केलेल्या अडचणींमुळे, आम्हाला असे वाटत नाही की पीएमडीए अंतर्गत खटले आणि कार्यवाहीचा जलद आणि कार्यक्षम निपटारा करणे न्यायालयांना त्यांच्या विवेकाचा वापर करण्यापासून पूर्णपणे वंचित ठेवणे, कोर्ट आयुक्तांसमोर पुरावे नोंदविण्याचे निर्देश देणे किंवा परवानगी देणे हिताचे ठरेल. हे बाळाला आंघोळीच्या पाण्यासोबत फेकण्यासारखे होईल.

42. माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने सालेम प्रकरणातील वर्तनाचा युक्तिवाद स्पष्टपणे फेटाळून लावला. प्रतिनिधींचा सहभाग आणि प्रतिनिधींचा वस्तुस्थितीवरील निर्णय अभेद्य आहे, हा युक्तिवादही मान्य करता येणार नाही. सालेम प्रकरणातील कारण सध्याच्या संदर्भातही लागू होईल. तथापि, आम्ही सहमत आहोत की प्रतिनिधींचा समावेश असलेली ही विशेष तरतूद न्यायालय आयुक्तांसमोर पुरावे नोंदविण्याचे निर्देश किंवा परवानगी देण्यासाठी विवेकाचा वापर करताना न्यायालयाने विचारात घेणे आवश्यक आहे.

43. या सर्व बाबींचा निर्णय न्यायालयाला केस-टू-केस आधारावर आणि त्या विशिष्ट प्रकरणातील वस्तुस्थिती आणि परिस्थितीनुसार घ्यावा लागेल. यासंदर्भात कोणतीही एकसमान मार्गदर्शक तत्वे देणे आवश्यक ही नाही आणि योग्यही नाही. पीएमडीएअंतर्गत खटले आणि कार्यवाहीत प्रतिनिधींच्या सहभागामुळे उद्भवलेल्या विचित्र स्थितीसह सर्व संबंधित बाबी विचारात घेऊन विवेकबुद्धीचा वापर विवेकाने करावा लागेल हे सांगणे पुरेसे आहे.

44. निष्पक्षतेच्या मूलभूत मूल्यांशी तडजोड न करता जलद आणि कार्यक्षमतेने न्याय देण्याची जबाबदारी न्यायव्यवस्थेवर सोपविण्यात आली आहे. सालेम (२) प्रकरणात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने तुटपुंजा न्यायालयीन वेळ आणि संसाधने जपण्याची नितांत गरज अधोरेखित केली. न्यायालयीन प्रक्रियेतील दिरंगाईमुळे जनतेचा न्यायव्यवस्थेवरील विश्वास डळमळीत होऊ शकतो आणि संबंधित पक्षांना नाहक त्रास होऊ शकतो, याकडे सर्वोच्च न्यायालयाने लक्ष वेधले. या निरीक्षणांचा विचार करता, न्यायालयांनी न्यायजलद प्रशासन सुनिश्चित करणारी प्रक्रियात्मक यंत्रणा अवलंबणे आवश्यक ठरते, विशेषतः वैवाहिक प्रकरणांमध्ये जेथे प्रदीर्घ खटल्यामुळे भावनिक आणि आर्थिक सामर्थ्य वाढू शकते.

45. कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदविण्याचा विवेक मोहीम आणि न्यायालयीन कार्यक्षमतेचे मोठे ध्येय साध्य करतो. पुरावे नोंदविण्याचे काम कोर्ट कमिशनरवर सोपवून न्यायालय मूळ तत्वांशी तडजोड न करता खटल्याची प्रक्रिया जलद करू शकते. पुराव्यांची अंतिम छाननी न्यायालयाच्या अखत्यारीत राहते, ज्यामुळे कार्यवाहीची अखंडता टिकून राहते. पीएमडीएअंतर्गत खटले आणि कार्यवाहीसाठीही इतर दिवाणी प्रकरणांमध्ये यशस्वीपणे वापरली जाणारी लवचिकता आवश्यक आहे.

46. आंतरराष्ट्रीय न्यायशास्त्र कार्यक्षमतेच्या हितासाठी प्रक्रियात्मक लवचिकतेचे समर्थन करते. विल्यम्स विरुद्ध फ्लोरिडा 399 US 78 (1970) या खटल्यात अमेरिकेच्या सर्वोच्च न्यायालयाने फौजदारी खटल्यांमध्ये लहान ज्युरी आकाराची घटनात्मकता कायम ठेवली आणि यावर जोर दिला की प्रक्रियात्मक कार्यक्षमतेमुळे खटल्याची निष्पक्षता कमी होत नाही. त्याचप्रमाणे मेरीलँड विरुद्ध क्रेग 497 US 836 (1990) या खटल्यात अमेरिकेच्या सर्वोच्च न्यायालयाने बाल साक्षीदाराच्या साक्षीसाठी व्हिडिओ लिंकचा वापर त्यांच्या आरोग्याच्या रक्षणासाठी आवश्यक असल्याचे मान्य केले. साक्षीदारांना सामोरे जाण्याचा आरोपीचा अधिकार मूलभूत असला तरी तो निरपेक्ष नाही, असे सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले आहे. असुरक्षित साक्षीदारांना प्रत्यक्ष साक्षीच्या आघातापासून वाचवण्याच्या गरजेविरुद्ध समतोल राखणे आवश्यक होते.

47. सिंगापूरमध्ये पुरावा (इतर न्यायक्षेत्रातील दिवाणी कार्यवाही) कायद्यामुळे प्रक्रियेतील विलंब कमी करण्यासाठी तंत्रज्ञानाचा वापर करण्याचा मार्ग मोकळा झाला आहे. हा कायदा व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग आणि इतर तांत्रिक माध्यमांना पुरावे नोंदविण्याची परवानगी देतो, विशेषतः परदेशातील साक्षीदारांशी संबंधित प्रकरणांमध्ये. दिवाणी कामकाजात तंत्रज्ञानाचा समावेश केल्याने प्रक्रियेची गुणवत्ता आणि निष्पक्षता राखत वेळेवर निर्णय घेण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे. सिंगापूरचा दृष्टिकोन या

कल्पनेला पुष्टी देतो की प्रक्रियात्मक लवचिकता, योग्य प्रकारे नियमन केल्यास, निष्पक्षतेचा त्याग न करता न्यायालयीन कार्यक्षमता वाढवू शकते.

48. इतर न्यायक्षेत्रातील वैयक्तिक आणि धार्मिक कायद्यांमधील हस्तक्षेपाचे औचित्य सिद्ध करण्यासाठी न्यायालयीन कार्यक्षमतेचे तत्त्व देखील वापरले गेले आहे. ब्रुकर विरुद्ध मार्कोविट्झ 2007 SCC 54 या खटल्यात कॅनडाच्या सर्वोच्च न्यायालयाने असा निर्णय दिला की नागरी कर्तव्य टाळण्यासाठी धार्मिक जबाबदाऱ्यांचा बचाव म्हणून वापर केला जाऊ शकत नाही, वैयक्तिक धार्मिक प्रथांपेक्षा निष्पक्षता आणि सार्वजनिक धोरणाचा विचार प्रबळ असणे आवश्यक आहे. हा निकाल दर्शवितो की जिथे वैयक्तिक किंवा धार्मिक कायदे वादांच्या निष्पक्ष आणि कार्यक्षम निराकरणात अडथळा आणतात, तेथे न्यायाच्या तत्त्वांना प्राधान्य देण्याचे अधिकार न्यायालयांना आहेत.

49. लीना जॉय विरुद्ध मजलिस अगामा इस्लाम (2007) MYFC 6 या खटल्यात मलेशियाच्या फेडरल कोर्टाने वैयक्तिक हक्कांशी संबंधित धार्मिक तत्त्वांवर नागरी कायद्याचा वापर कायम ठेवला आणि धार्मिक प्रथांनी नागरी प्रकरणांमध्ये न्याय प्रशासनाशी तडजोड करू नये, असे मत व्यक्त केले. ही प्रकरणे वैयक्तिक किंवा धार्मिक कायद्यांच्या संदर्भातही कार्यक्षम न्यायपद्धती एकत्रित करण्याकडे वाढत्या जागतिक प्रवृत्तीचे प्रतिबिंबित करतात. हे तत्त्व पीएमडीएच्या संदर्भात लागू केले जाऊ शकते जेणेकरून समुदाय-आधारित निर्णयासह कार्यक्षमतेचा समन्वय साधला जाऊ शकेल.

50. साक्षीदारांच्या विश्वासाहतेचे मूल्यमापन करण्यात वर्तनाच्या भूमिकेवर यापूर्वी लक्षणीय भर देण्यात आला होता. जगभरातील न्यायालयांनी प्रत्यक्ष उपस्थितीच्या महत्त्वावर भर दिला होता, ज्यामुळे साक्षीदारांची देहबोली, टोन आणि वागणुकीचे निरीक्षण करण्याची मुभा देण्यात आली होती. मॅटॉक्स विरुद्ध युनायटेड स्टेट्स 156 US 237 (1895) या खटल्यात अमेरिकेच्या सर्वोच्च न्यायालयाने अधोरेखित केले की

साक्षीदारांशी समोरासमोर संघर्ष केल्याने न्यायमूर्ती आणि न्यायाधीशांना सत्य शोधण्याचा एक आवश्यक पैलू म्हणून वर्तनाचे मूल्यमापन करण्याची परवानगी मिळते.

51. पारंपारिक विश्वास असा आहे की वैयक्तिक उपस्थिती साक्षीदाराच्या विश्वासाहतेचे मूल्यांकन करण्यासाठी मानसिक आणि शारीरिक संकेत प्रदान करते. असा युक्तिवाद केला गेला की वैयक्तिक साक्ष न्यायालयाला संकोच, घबराट किंवा आत्मविश्वास यासारख्या बारकावे समजून घेण्यास सक्षम करते, ज्यामुळे साक्षीदाराची सत्यता प्रतिबिंबित होऊ शकते. न्यायालयात साक्ष देण्याच्या शारीरिक कृतीमुळे सत्यता बळकट होते आणि कारवाईचे गांभीर्य दृढ होते, असे म्हटले जाते. वैवाहिक वादांमध्ये ही धारणा महत्त्वपूर्ण मानली गेली होती, जिथे वस्तुस्थितीचे प्रश्न - बर्याचदा संवेदनशील आणि सखोल वैयक्तिक बाबींचा समावेश असतात व त्या - निर्णय प्रक्रियेच्या केंद्रस्थानी असतात.

52. मात्र, विश्वासाहतेच्या मूल्यमापनातील वर्तणुकीचे वजन तपासले जात आहे. विद्वानांनी, विशेषतः जेरेमी ब्लुमेंथलयांनी गैर-शाब्दिक संकेतांवर अतिअवलंबून राहण्यावर टीका केली आहे, असे सुचवले आहे की ते बर्याचदा अविश्वसनीय निष्कर्षांना कारणीभूत ठरतात (जेरेमी ब्लुमेंथल, हात पुसणे, ओठांचा चाटः साक्षीदारांच्या विश्वासाहतेचे मूल्यमापन करताना वर्तणुकीच्या पुराव्याची वैधता, ७२ (४) नेब्रास्का लॉ रिव्यू ११५७ (१९९३)). ब्लुमेंथल असा युक्तिवाद करतात की मानसशास्त्रीय संशोधनात सातत्याने असे दिसून येते की न्यायाधीशांसह मानव आणि ज्यूरी, आचरणाच्या आधारे फसवणूक शोधण्यात निपुण नसतात. घबराट किंवा चिडचिडेपणा यासारखे गैर-शाब्दिक संकेत, बर्याचदा अप्रामाणिकपणाची चिन्हे म्हणून ओळखले जातात, दिशाभूल करणारे आणि सांस्कृतिक मतभेद, वैयक्तिक चिंता किंवा कायदेशीर कार्यवाहीच्या अंगभूत तणावासह सत्यतेशी संबंधित नसलेल्या विविध घटकांद्वारे प्रभावित होऊ शकतात.

53. तांत्रिक प्रगतीमुळे न्यायालयांना थेट साक्ष देण्यासाठी व्यवहार्य पर्याय उपलब्ध झाले आहेत, निष्पक्षतेचे प्रमुख घटक राखताना लॉजिस्टिक आणि भावनिक आव्हाने कमी झाली आहेत. महाराष्ट्र राज्य विरुद्ध डॉ. प्रफुल्ल बी. देसाई आणि ए. एन. आर. 2003 (4) SCC 601 या खटल्यात न्यायालयाने म्हटले आहे की, व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग आणि रिल टाइम व्हिडिओ लिंक प्रतिवादीच्या अधिकारांचे उल्लंघन न करता वैयक्तिक साक्ष प्रभावीपणे बदलू शकतात. निकालात असे मान्य केले गेले आहे की प्रत्यक्ष उपस्थिती काही फायदे देऊ शकते, परंतु तंत्रज्ञान हे सुनिश्चित करते की चाचणी प्रक्रियेचे आवश्यक कार्य टिकवून ठेवत पारदर्शक पणे आणि विश्वासाहर्पणे साक्ष दिली जाऊ शकते.

54. व्हेनेसा मुनरो यांचे संशोधन या युक्तिवादाला आणखी पुष्टी देते, असे उघड करते की जेव्हा साक्ष थेट विरुद्ध पूर्व-रेकॉर्ड किंवा व्हिडिओ लिंकद्वारे दिली जाते तेव्हा विश्वासाहर्तेचे मूल्यांकन करण्याची ज्युरींची क्षमता लक्षणीय भिन्न नसते. खटल्यांमध्ये, विशेषतः असुरक्षित साक्षीदारांशी संबंधित प्रकरणांमध्ये पूर्वेकॉर्डेड पुराव्यांवरील मुनरोच्या अभ्यासातून असे दिसून येते की थेट साक्षीमध्ये वर्तन पाहण्याचे कथित फायदे दुर्लक्षित केले जातात. साक्षीची अखंडता अबाधित राहते आणि संभाव्य भ्रामक गैर-शाब्दिक संकेतांच्या अवाजवी प्रभावाशिवाय ज्युरी अद्याप पुराव्यांच्या आशयाचे प्रभावीपणे मूल्यांकन करू शकतात.

55. देहबोली ही सत्यतेचे विश्वसनीय सूचक आहे, ही धारणा अनुभवजन्य संशोधनाने सातत्याने फेटाळून लावली आहे. अभ्यासातून असे दिसून आले आहे की फॅक्टफाईंड, मग ते न्यायाधीश असोत किंवा ज्युरी, बर्याचदा गैर-तोंडी संकेत वाचण्याच्या क्षमतेवर अतिआत्मविश्वासी असतात, ज्यामुळे चुकीचे निष्कर्ष निघतात. हे संशोधन या मताचे समर्थन करते की वर्तनाची काही प्रासंगिकता असू शकते, परंतु त्याचे महत्त्व अतिरंजित

केले गेले आहे, विशेषतः आधुनिक काळातील चाचण्यांमध्ये जिथे कार्यक्षमता आणि निष्पक्षता संतुलित असणे आवश्यक आहे.

56. लॉर्ड टॉम बिंघम यांनी 'द बिझिनेस ऑफ जजिंग' या पुस्तकात लिहिलं आहे की, एकंदरीतच साक्षीदाराच्या वागणुकीवर अविश्वास दाखवणं ही त्याच्या प्रामाणिकपणाची विश्वासाहू खूण आहे. लॉर्ड डेव्हलिन आणि मिस्टर जस्टिस मॅकेना या तीन अत्यंत अनुभवी न्यायमूर्तींच्या न्यायबाह्य उद्गारांचे उतारे त्यांनी एका परिच्छेदात उद्धृत केले आहेत, जे लॉर्ड डेव्हलिनने नंतर स्वतःचे म्हणून स्वीकारले:

साक्षीदाराच्या वागणुकीच्या आधारे आमच्या निष्कर्षांना दिलेला आदर नेहमीच योग्य आहे का, असा प्रश्न मला पडतो. साक्षीदाराच्या वागण्यावरून किंवा त्याच्या आवाजाच्या स्वरावरून, तो खरं बोलतोय की नाही हे समजून घेण्याच्या माझ्या स्वतःच्या आणि कधी कधी इतर न्यायाधीशांच्या क्षमतेवर मला शंका येते. तो संकोचाने बोलतो. ज्याच्या विधानांचा आदर केला जावा, अशा सावध माणसाची ही खूण आहे, की तो तयार करायला वेळ घेत आहे? ठाम साक्षीदार मला फसविण्यासाठी कृत्य करत आहे, की तो बरोबर आहे हे जाणून मनापासून बोलत आहे? कदाचित लाजाळूपणामुळे किंवा नैसर्गिक भीतीपोटी त्याने जमिनीवर डोळा टाकण्यापेक्षा माझ्या चेहऱ्यावर सरळ नजर टाकली तर तो अधिक सत्यवादी असण्याची शक्यता आहे का? माझ्या मते, मी या विचारांवर अवलंबून आहे जेवढी मी मदत करू शकतो."

तिसरा, लॉर्ड जस्टिस ब्राउन:

57. त्यामुळे पहिल्या प्रकरणातील न्यायाधीशांचे मुख्य काम वस्तुस्थिती ठरवणे हे असते. तो हे कसे करतो? जेव्हा साक्षीदारांमध्ये पुराव्यांचा संघर्ष होतो, तेव्हा काही न्यायाधीशांचा असा विश्वास असतो की, साक्षीदार त्याच्याकडे पाहून आणि त्याचे म्हणणे ऐकून सत्य बोलत आहे की नाही हे ते सांगू शकतात. यावर माझा क्वचितच विश्वास बसला...."

58. आधुनिक न्यायालयीन परिदृश्यात थेट न्यायालयीन उपस्थितीच्या मर्यादांकडे लक्ष देताना साक्षीदारांच्या साक्षीची कथनात्मक अखंडता टिकवून ठेवणार्या तांत्रिक पर्यायांचा वाढता स्वीकार दिसून आला आहे. व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग, पूर्व-रेकॉर्ड केलेले जबाब आणि रिअल-टाइम व्हिडिओ दुवे वापरून न्यायालय साक्षीदाराच्या प्रत्यक्ष उपस्थितीची आवश्यकता न ठेवता प्रक्रियात्मक निष्पक्षता राखण्यास अनुमती देते. विलंब कमी करण्यासाठी, साक्षीदारांसाठी भावनिक आघात कमी करण्यासाठी आणि न्यायाचे सुलभ प्रशासन सुनिश्चित करण्यासाठी हे पर्याय विशेषतः प्रभावी ठरले आहेत. महत्वाचे म्हणजे, ते न्यायालयांना वर्तनावर जास्त भर देण्याऐवजी साक्षीच्या आशयावर आणि सुसंगततेवर लक्ष केंद्रित करण्यास अनुमती देतात, जे दिशाभूल करणारे असू शकते.

59. म्हणूनच, साक्षीदारांच्या विश्वासाहर्तेचे मूल्यमापन करण्यासाठी वर्तनाचे महत्त्व कायदेशीर परंपरेत असले तरी तांत्रिक प्रगती आणि अनुभवजन्य संशोधनाचा विचार करून त्याचे महत्त्व पुनर्मूल्यांकन केले पाहिजे. न्यायपालिकेचे लक्ष निष्पक्षता आणि न्यायाची मूलभूत तत्त्वे जपताना कामकाजाची कार्यक्षमता वाढविणारी साधने आत्मसात करण्यावर असायला हवे.

60. निष्पक्षतेशी सुसंगततेचा समतोल साधताना, प्रक्रियात्मक नवकल्पनांमुळे पीएमडीएअंतर्गत कल्पित मूलभूत सुरक्षा उपायांना खीळ बसणार नाही याची खात्री करणे महत्वाचे आहे. पारशी समाजातील वैवाहिक वाद सोडविण्यासाठी कायद्याने ठरविल्याप्रमाणे प्रतिनिधींची भूमिका केंद्रस्थानी असते. तथापि, आयुक्तांकडून पुरावे नोंदविण्याची परवानगी देणे, त्यानंतर पुराव्यांचे पुनरावलोकन आणि मूल्यमापन करण्यात प्रतिनिधींचा सहभाग यामुळे प्रतिनिधींची वैधानिक भूमिका आणि जलद न्यायाचे ध्येय दोन्ही टिकून राहते. सीपीसी आणि पीएमडीए यांच्यातील परस्परसंबंध संघर्षाचा नसून पूरकतेचा आहे, ज्यामुळे न्यायालयाला कायद्यातील पारंपारिक सुरक्षा उपायांना धक्का न लावता वेळेवर न्याय देण्यास अनुमती मिळते.

61. त्यामुळे आयुक्तांसमोर पुरावे नोंदविण्याचा विवेक, तसेच पुराव्यांवर चर्चा करताना प्रतिनिधींचा सतत सहभाग यामुळे कार्यक्षमता आणि निष्पक्षता या दुहेरी हेतूची पूर्तता होते. व्हिडिओ रेकॉर्डिंग आणि तांत्रिक हस्तक्षेप यासारख्या आधुनिक सुरक्षा उपायांमुळे साक्ष सचोटीने जपली जाईल याची खात्री केली जाते, ज्यामुळे न्यायालय पीएमडीएच्या वैधानिक आदेशांचे पालन करताना कार्यवाहीला गती देण्यास अनुमती देते.

62. न्याय प्रशासनात तंत्रज्ञानाची विकसित होणारी भूमिका कायदेशीर प्रक्रियेच्या व्यापक, अधिक पुरोगामी दृष्टिकोनाचे समर्थन करते. जगभरातील न्यायालयांनी वाढत्या प्रमाणात मान्यता दिल्याप्रमाणे, आधुनिक तांत्रिक साधने एकत्रित केल्यास सर्व पक्षांचे अधिकार आणि हितांचे रक्षण करताना कार्यक्षमता वाढू शकते. पारशी वैवाहिक वादाच्या संदर्भात, आवश्यक असल्यास पुरावे नोंदविण्यासाठी आयुक्तांचा वापर करणे, व्हिडिओ रेकॉर्डिंग आणि दूरस्थ साक्ष यासारख्या तांत्रिक प्रगतीसह पूरक आहे, पुढे जाण्याचा व्यवहार्य मार्ग प्रदान करते. हे प्रतिनिधींची आवश्यक भूमिका टिकवून ठेवताना आणि खटल्याच्या प्रक्रियेची अखंडता राखताना वादांचे जलद निराकरण करण्यास अनुमती देते.

63. पटेल जे. यांचा आदेश प्रक्रियात्मक लवचिकतेची आवश्यकता आणि पारशी वैवाहिक खटल्यांची निष्पक्षता आणि अखंडता टिकवून ठेवण्याची अनिवार्यता यांच्यात काळजीपूर्वक समतोल साधतो. सीपीसी अंतर्गत न्यायालयाला दिलेला विवेकाधिकार जेव्हा पीएमडीएच्या अनुषंगाने लागू केला जातो, तेव्हा आधुनिक खटल्याच्या व्यावहारिक वास्तवाशी जुळवून घेताना कायद्यातील अद्वितीय समुदायाभिमुख घटकांचा आदर केला जातो याची खात्री होते. या संदर्भात, आम्ही यावर भर देतो की सीपीसीच्या आदेश XVIII, नियम 4 आणि आदेश XXVI नियम 1 च्या अंमलबजावणीमुळे योग्यता आणि न्याय या दोघांचेही हित साधले जाते, ज्यामुळे न्यायालये वैवाहिक प्रक्रियेस

कारणीभूत असलेल्या निष्पक्षतेच्या मूलभूत तत्त्वांशी तडजोड न करता अनावश्यक विलंब टाळू शकतात. पटेल जे यांचा आदेश आम्हाला मान्य आहे.

64. पीएमडीएचे कलम ४५ हे समाविष्ट करून कायद्याचे उदाहरण आहे आणि म्हणूनच २३ एप्रिल १९३६ रोजी पीएमडीए लागू झाल्यानंतर न्यायालयाच्या आयुक्तांसमोर पुरावे नोंदविण्याच्या तरतुदी पुढे चर्चा केलेल्या अनेक कारणांमुळे मान्य करता येणार नाहीत.

65. आदेश XXVI सीपीसीच्या तरतुदी, 23 एप्रिल १९३६ रोजी प्राप्त झाल्याप्रमाणे खटल्यात पुरावे नोंदविण्यासाठी कोर्ट कमिशनरची नेमणूक करण्याची तरतूद होती, जरी सीपीसीमधील २००२ च्या दुरुस्तीइतकी विस्तृत संज्ञा नव्हती. याशिवाय पीएमडीएच्या कलम ४५ च्या रचनेबाबत आम्ही समाधानी आहोत की हे संदर्भाने कायद्याचे उदाहरण आहे , समावेशाने कायदा नाही. त्यामुळे १९३६ मध्ये पीएमडीए लागू झाला तेव्हा सीपीसीमध्ये असलेल्या तरतुदीच नव्हे, तर सीपीसीच्या सुधारित तरतुदीही लागू होतील.

66. नुकतेच भारतीय नादारी व दिवाळखोरी मंडळा विरुद्ध सत्यनारायण बंकटलाल मालू आणि इतर (2024) 6 SCC 508 या प्रकरणात, माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने या विषयावरील उदाहरणांचे सखोल सर्वेक्षण केल्यानंतर स्पष्ट केले की समावेशाचा परिणाम म्हणजे एका कायद्यातील तरतुदी काढून टाकणे आणि दुसऱ्या कायद्याचा भाग बनविणे, इतके की आधीचे कायदे रद्द केल्याने नंतरचे पूर्णपणे अछूते राहतात. तथापि, संदर्भाने कायद्याच्या बाबतीत, नंतरच्या कायद्यात नमूद केलेल्या तरतुदींमध्ये सुधारणा किंवा रद्द केल्यास वरील तरतुदींमध्ये सुधारणा किंवा रद्द करण्याचा परिणाम देखील होईल.

67. लॉर्ड एशर एम. आर. यांचा हवाला न्यायालयाने दिला. रे. वूड इस्टेटमध्ये

पृ. ६१५ मध्ये :- (1886) LR 31 ChD 607

“... नंतरच्या कायद्याने पूर्वीच्या कायद्यातील काही कलमे संदर्भाने स्वतःमध्ये आणली, तर त्याचा कायदेशीर परिणाम असा होतो की, ती कलमे नव्या कायद्यात लिहून ठेवणे, जसे की ते प्रत्यक्षात पेनाने लिहिले गेले होते, किंवा त्यात छापले गेले होते आणि ज्या क्षणी नंतरच्या कायद्यात ही कलमे असतील, पूर्वीच्या कायद्याचा उल्लेख करण्याची तुम्हाला अजिबात संधी नाही.”

68. क्लार्क विरुद्ध क्लार्क या खटल्यात न्यायालयाने ब्रेट, एल.जे.

ब्रॅडलॉफ १४, पृ. ६९ मध्ये:- 1881 8 QBD 69

“... रचनेचा एक नियम आहे की, जेथे एखादा कायदा दुसऱ्या कायद्यात संदर्भाने समाविष्ट केला जातो, तेथे तिसऱ्या कायद्याने पहिला कायदा रद्द केल्याने दुसर् या कायद्यावर परिणाम होत नाही.”

69. गिरनार ट्रेडर्स (३) विरुद्ध महाराष्ट्र सरकार (२०११) ३ SCC १ या खटल्यात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने ही तरतूद समावेशकरून कायद्याचे उदाहरण आहे की संदर्भाने कायदा आहे हे ठरविण्याच्या चाचण्या स्पष्ट केल्या आहेत. त्यातील एक चाचणी अशी आहे की, या कायद्यात आधीच्या काही कायद्याचा सर्वसाधारण उल्लेख आहे, परंतु पूर्वीच्या कायद्यातील तरतुदींचा विशेष उल्लेख केलेला नाही. अशा परिस्थितीत, ही तरतूद सामान्यतः कायद्याचे उदाहरण मानली जाते. न्यायालयाने असे म्हटले आहे की सामान्य संदर्भ, सामान्यतः विशिष्ट संदर्भ वगळणे दर्शवेल आणि दोन कायद्यांमधील फरकाची नेमकी हीच बारीक रेषा आहे. न्यायालयाने स्पष्ट केले की दोन्ही संदर्भात्मक कायदे आहेत, एक केवळ संदर्भाद्वारे आणि दुसरा समावेशाद्वारे. पीएमडीएचे कलम 45, आधी नमूद केल्याप्रमाणे, सामान्यतः सीपीसी, 1908 च्या तरतुदींचा संदर्भ देते, परंतु कोणत्याही विशिष्ट तरतुदींचा संदर्भ देत नाही.

70. सीपीसी, १९०८ मध्ये प्रामुख्याने प्रक्रियात्मक तरतुदी आहेत ज्या पीएमडीएच्या तरतुदींना पूरक किंवा पूरक आहेत. सीपीसी आणि पीएमडीएच्या तरतुदी संघर्षाशिवाय एकत्र राहू शकतात आणि कार्य करू शकतात , जेथे संघर्ष व्यक्त केला जातो किंवा सक्तीने सूचित केला जातो. सीपीसीचा अर्ज वगळणे तर दूरच, "जोपर्यंत ते लागू होऊ शकते" हा शब्द पीएमडीए आणि सीपीसी, 1908 च्या तरतुदींच्या सामंजस्यपूर्ण रचनेचा स्पष्ट कायदेशीर हेतू दर्शवितो.

71. त्यामुळे जोपर्यंत पीएमडीएमधील कोणतीही गोष्ट सीपीसीच्या आदेश XVIII नियम 4 किंवा आदेश XXVI नियम 1 मधील तरतुदींचा आधार घेऊन कोर्ट आयुक्तांसमोर पुरावे नोंदविण्यास स्पष्टपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे प्रतिबंधित करत नाही, तोपर्यंत पीएमडीएच्या कलम 45 च्या ताणलेल्या रचनेच्या आधारे अशा रेकॉर्डिंगचे निर्देश किंवा परवानगी देण्याच्या अधिकारापासून न्यायालय वंचित राहू शकत नाही.

72. पीएमडीए हा एक विशेष कायदा आहे जो सीपीसी या सामान्य कायद्यापेक्षा प्रबळ असेल, हा युक्तिवाद *generalia specialibus non derogant* आणि *generalibus specialia derogant* या वाक्यांमध्ये व्यक्त केलेल्या वैधानिक विवेचनाच्या कायदेशीर तत्त्वावर आधारित आहे. त्यांचा अर्थ असा आहे की सामान्य गोष्टी विशेष गोष्टींपासून दूर होत नाहीत; एखाद्या विशिष्ट विषयावर विशेष तरतूद केल्यास ती बाब सर्वसाधारण तरतुदीतून वगळली जाते.

73. परंतु ही तत्त्वे लागू होण्यासाठी, सामान्य किंवा विशेष तरतुदींचे सापेक्ष स्वरूप सामान्यतः किंवा विशेषतः विशिष्ट परिस्थितीत त्यांच्या वापराचे क्षेत्र आणि व्याप्ती संदर्भात निश्चित करावे लागते (पहा कलेक्टर केंद्रीय उत्पादन शुल्क जयपूर विरुद्ध रघुवर (इंडिया) लिमिटेड AIR 2000 SC 2027 चे. शिवाय विशेष कायद्यातील तरतुदी ज्या प्रमाणात परस्परविरोधी आहेत, त्या प्रमाणात सामान्य कायदा त्यांना पराभूत करू शकत

नाही; अन्यथा या दोन्ही तरतुदींचा समरूप वाचन करून मेळ घालण्याचा प्रयत्न करावा लागेल. त्यामुळे जनरल आणि आधीच्याला नंतरच्या कायद्याकडे झुकण्यासाठी विशेष कायदा यात काही संघर्ष किंवा विसंगती आहे का, हे पाहण्याची आणि मूल्यमापन करण्याची गरज आहे. दोन नियमांमध्ये व्यक्त केलेले तत्त्व लागू होण्यासाठी हे दोन कायदे विसंगत असणे आवश्यक आहे. कोणताही संघर्ष किंवा विसंगती नसल्यास, जी विसंगत आहे, वरील दोन वाक्ये वापरली जाऊ शकत नाहीत. (पाहा शाह निवाज खान आणि ओआरएस विरुद्ध नागालँड राज्य आणि ओआरएस (2023) 11 SCC 376)

74. पीएमडीए हा पारशी विवाह आणि घटस्फोटांशी संबंधित विशेष कायदा असला तरी या कायद्यातील सीपीसीमधील तरतुदी किंवा संघर्ष किंवा विसंगती वगळत नाही. त्याऐवजी, वर नमूद केल्याप्रमाणे, पीएमडीएच्या कलम 45 मध्ये अशी तरतूद आहे की सीपीसीच्या तरतुदी, जोपर्यंत लागू होऊ शकतात, पीएमडीए अंतर्गत सुरू केलेल्या खटल्यांमधील कार्यवाहीवर लागू होतील, ज्यात अंमलबजावणीतील कार्यवाही आणि डिक्रीनंतरचे आदेश यांचा समावेश आहे. कलम ४५ मधील दोन तरतुदी पीएमडीए अंतर्गत सुरू केलेल्या कार्यवाही आणि खटल्यांमध्ये सीपीसीच्या अंमलबजावणीबद्दलच्या प्राथमिक तरतुदीपासून दूर जात नाहीत. तिकडे पीएमडीएच्या कलम 18, 19 आणि 43 ते 47 मध्ये किंवा पीएमडीएच्या योजनेअंतर्गत सीपीसी तरतुदींना घाऊक वगळणे किंवा त्या बाबतीत, स्पष्टपणे किंवा आवश्यक अर्थाशिवाय, कोणतेही गंभीर संघर्ष किंवा विसंगती सुचविणारे काहीही नाही.

75. विशेष कायद्यात एखाद्या विशिष्ट विषयावर विशेष तरतूद केल्यास ती बाब सर्वसाधारण तरतुदीतून वगळली जाते, एकतर त्या विषयाशी निगडित एकाच किंवा वेगळ्या कायद्यानुसार. उदाहरणार्थ, पीएमडीएचे कलम 47 अपीलिय न्यायालयाच्या अधिकारक्षेत्रावर मर्यादा आणते, ज्यावर सीपीसीमध्ये निर्बंधांना स्थान नाही. त्यामुळे

अपील न्यायालयाचे अधिकार निश्चित करणाऱ्या सर्वसाधारण तरतुदींना पीएमडीएच्या कलम ४७ मधील विशेष तरतुदींचे पालन करावे लागेल.

76. तथापि, पीएमडीए अंतर्गत खटले आणि कार्यवाहीच्या अर्जात सीपीसीच्या तरतुदी सामान्यतः वगळल्या जातात असे म्हणण्यापेक्षा हे वेगळे आहे. अशी रचना पीएमडीएच्या कलम 45 मधील स्पष्ट तरतुदींच्या विरोधात असेल, ज्यात अशी तरतूद आहे की ते पीएमडीएअंतर्गत कार्यवाही आणि खटल्यांना "लागू होतील" आणि केवळ "करू शकतात". "लागू होईपर्यंत" हा शब्द सूचित करतो की, विशेषतः प्रक्रियात्मक बाबींमध्ये, सीपीसीच्या कोणत्याही तरतुदी लागू करण्याचा हेतू नसल्यास पीएमडीएला विशिष्ट अटींमध्ये किंवा आवश्यक अर्थाने वगळले जाणे आवश्यक आहे. पीएमडीएच्या कलम ४६ नुसार पीठासीन न्यायाधीश कायदा आणि प्रक्रियेच्या सर्व प्रश्नांवर निर्णय घेतील. यात पुरावे नोंदवण्याच्या प्रक्रियेचा समावेश असेल.

77. विद्वान वकील किंवा इतरांनी ज्या तरतुदींवर विश्वास ठेवला आहे, त्यापैकी कोणत्याही तरतुदी, स्पष्टपणे किंवा आवश्यक अर्थाने, सीपीसीच्या आदेश XVIII नियम 4 (2) किंवा आदेश XXVI नियम 1 मधील तरतुदी वगळतात. पीएमडीएअंतर्गत खटले आणि कार्यवाहीमध्ये सरतपासणीच्या बदल्यात प्रतिज्ञापत्रे नियमितपणे मंजूर केली जातात आणि स्वीकारली जातात, हे मान्य करण्यात आले. सीपीसीमध्ये २००२ मध्ये करण्यात आलेल्या दुरुस्तीच्या अनुषंगाने हा निर्णय घेण्यात आला आहे. खरं तर, ज्या प्रकरणांमध्ये कोणतीही स्पष्ट किंवा अंतर्निहित बहिष्कृत तरतुदी नाहीत, अशा सर्व प्रकरणांमध्ये, सीपीसी पीएमडीएमधील खटले आणि कार्यवाहीच्या प्रक्रियेवर नियंत्रण ठेवते. आधी म्हटल्याप्रमाणे प्रत्येक प्रकारच्या दिवाणी खटल्यांमध्ये काही प्रक्रियात्मक एकवाक्यता आणण्याचा विधिमंडळाचा हेतू होता. जेथे विधिमंडळाला कोणतेही प्रस्थान करायचे होते, तेथे विधिमंडळाने ते स्पष्टपणे किंवा आवश्यक अर्थाने केले आहे.

78. वरील सर्व कारणांसाठी, आम्ही या संदर्भाचे उत्तर असे मानतो की पीएमडीए अंतर्गत न्यायालयांना कोर्ट कमिशनरसमोर पुरावे नोंदविण्याचे निर्देश किंवा परवानगी देण्याचा विवेक आहे आणि प्रत्येक प्रकरणात, केवळ प्रतिनिधींच्या उपस्थितीत पुरावे नोंदविणे बंधनकारक नाही.

79. थोडक्यात, संदर्भित मुद्द्याचे उत्तर दिल्यानंतर प्रकरण निकाली काढण्यासाठी रेफरल बेंचकडे पाठवले जाते. तथापि, या प्रकरणात, 31 जुलै 2014 च्या रेफरल आदेशात म्हटले आहे की "हे अपील पूर्ण खंडपीठासमोर सुनावणीसाठी ठेवण्यात आले आहे".

80. त्यानुसार आता अपील केलेल्या आदेशातील कारणमीमांसाशी आम्ही पूर्णपणे सहमत असल्याने आम्ही अपील फेटाळू शकलो असतो. तरीही अपील निकाली काढण्यासाठी योग्य खंडपीठासमोर अपील सादर करावे, असे निर्देश आम्ही देतो.

81. या प्रकरणात विद्वान वकिलांनी आम्हाला केलेल्या मोलाच्या मदतीबद्दल आम्ही त्यांचे आभार मानतो.

82. रजिस्ट्रीने या प्रकरणी लवकरात लवकर आवश्यक ती कार्यवाही करावी.

(आर. आय. छागला, जे) (बी. पी. कुलाबावाला, जे) (एम. एस. सोनक, जे)

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

X-X-X-X